

پیش‌ران‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
از نگاه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) در بیانیه گام دوم
الله کرم مشتاقی^۱، محسن پاک آئین^۲، محمد میرشکاری^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۲۴

چکیده:

احصا ۲۹ مورد از ۳۱ فراز بیانیه گام دوم که به صورت مستقیم و غیر مستقیم سیاست خارجی را مد نظر قرار داده است گواه توجه ویژه مقام معظم رهبری به سیاست خارجی در این بیانیه است، در پژوهش حاضر، چهار مساله یعنی ۱- تعریف ماده و معنی به عنوان دو عنصر مکمل در طراحی سیاست خارجی ۲- تاکید بر مقاومت و استقلال ۳- تاکید بر خودباوری و قدرت درون‌زا به جای اتکای خارجی ۴- پیوند ملت، امام و امت در سیاست خارجی را به عنوان چهار پیش‌رانه بیانیه گام دوم در سیاست خارجی قلمداد کرده است. از آنجا که پیش‌رانه‌های مورد نظر و اساساً کلان‌گفتمان خارجی انقلاب اسلامی، قرائتی انتقادی نسبت به اصول مفروض مسلط در روابط بین‌الملل محسوب می‌گردد پژوهش حاضر «تحلیل گفتمان انتقادی» را به عنوان چارچوب تحلیلی برگزیده است و با روش تحلیل محتوا با رویکردی کتابخانه‌ای و اسنادی به بررسی موضوع پرداخته. دعو پژوهش حاضر آن است که برای عبور از مرحله انقلاب اسلامی، نظام اسلامی و دولت اسلامی به مرحله ساخت کشور اسلامی و نهایتاً تمدن نوین اسلامی، حداقل در حوزه سیاست خارجی توجه و اهتمام به پیش‌رانه‌های فوق ضرورت دارد. دعو پژوهش حاضر آن است که با به کارگیری چهار پیش‌رانه‌ی ذکر شده می‌توان از مرحله انقلاب اسلامی، نظام اسلامی و دولت اسلامی به مرحله ساخت کشور اسلامی و نهایتاً تمدن نوین اسلامی رسید.

واژگان اصلی: سیاست خارجی، گفتمان اسلامی-انقلابی، مقاومت، آیت‌الله خامنه‌ای.

۱. دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) almo1366@yahoo.com

۲. کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه پیام، تهران، ایران.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات غرب آسیا و شمال آفریقا دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران به اذعان بسیاری از صاحبان اندیشه، در شکل و ماهیت یکی از مهمترین تحولات قرن بیستم بوده است که علاوه بر الهام بخشیدن و تقویت تلاش‌های انقلابی در سراسر جهان (اسپوزیتو و پیسکاتوری، ۱۳۸۲: ۱۹) موجب تغییر در چهره نظم منطقه‌ای گردید، همچنین توانست قالب بندی‌های سیاسی-امنیتی بین‌المللی را با چالش جدی مواجه سازد و صورتبندی‌های نظری جدید را به آن اضافه کند.

همزمان با موج پیش‌رونده انقلاب اسلامی ایران که در ماه‌های بعد از پیروزی انقلاب در قالب «جمهوری اسلامی ایران» متجلی شد و توانست «نهضت و انقلاب اسلامی ایران» را به «نظام اسلامی» و «دولت اسلامی» مبدل سازد، رهبران انقلاب اسلامی نیز به فراخور زمان به احیا و تولید مفاهیم انقلابی-اسلامی مبادرت ورزیدند تا سه مفهوم انقلاب، نظام و دولت انقلابی را به مرحله بعد یعنی «کشور اسلامی» و نهایتاً «تمدن اسلامی» مبدل و متصل نمایند (بیانات رهبر انقلاب در دیدار دانشجویان کرمانشاه: ۱۳۹۰).

امام خمینی در دوران رهبری خود عمدتاً به بنیان‌سازی، استقرار و تاسیس نهادهای انقلابی همت گماشتند و در حوزه فکری و نظری به احیا سنت‌های اسلامی و قرائت انقلابی در حوزه نظام‌سازی و دولت‌سازی مبادرت نمودند، به عنوان مثال عدالت، ایشار، تبلیغ، تعاون، ظلم‌ستیزی و مظلوم‌یاری از مفاهیم موجود در بطن و متن منابع اسلامی بودند که امام خمینی آنان را در حوزه سیاست‌گذاری و نهاد‌سازی در قالب تاسیس کمیته امداد، بسیج، بنیاد مستضعفان، سازمان تبلیغات اسلامی، سپاه پاسداران و ... به کار گرفت، به عبارتی عمده فعالیت‌های عملی و نظری امام خمینی پیرامون تاسیس و احیا بوده است. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان دومین رهبر انقلاب اسلامی در حوزه عملی از مرحله تاسیس به تثبیت و در حوزه نظری از مرحله احیا به ابداع رسیده‌اند. مفاهیمی همچون جنبش نرم‌افزاری در حوزه علوم انسانی و دانش، مدیریت جهادی در حوزه اجرایی و مدیریت، اقتصاد مقاومتی در حوزه اقتصاد، سبک زندگی ایرانی-اسلامی در حوزه جامعه و مفاهیمی همچون «عزت، حکمت و مصلحت»، «نرمش قهرمانانه» و «سیاست تعاملی ضد نظام سلطه» در حوزه سیاست خارجی از ابداعات مقام معظم رهبری برای عبور از مراحل سه‌گانه انقلاب، نظام و دولت اسلامی به مرحله کشور و تمدن اسلامی هستند.

به نظر می‌رسد صدور بیانیه گام دوم در چهل سالگی انقلاب اسلامی خیزشی برای حرکت از مرحله کشور‌سازی اسلامی به تمدن‌سازی اسلامی است، بیانیه گام دوم ماهیتی بسیط دارد

مخاطب آن از حوزه فردی (سبک زندگی) تا جهانی (تمدن اسلامی) را در بر می‌گیرد و در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فلسفی، تاریخی و بین‌المللی به نگارش در آمده است لذا قابلیت به کارگیری از سوی هر شخص، ارگان و نهادی را دارد.

در پژوهش حاضر منظور از پیشران، متغیرهای غیرمستقیم اما کلیدی شکل دهنده به یک سیستم اعم از سیستم‌های مکانیکی یا انسانی هستند. آنها از یک طرف به سایر متغیرهای سیستم تأثیر می‌گذارند و از طرف دیگر خود نیز از قابلیت تغییر برخوردارند، در واقع این پیشرانها هستند که با تمرکز بر آنان میتوان جامعه مسلمانان را به سوی تشکیل تمدن نوین اسلامی (عیوضی و ایوبی پور، ۱۳۹۸: ۳۷۸) و یا سایر اهداف از جمله سیاست خارجی سوق داد. پیشرانها عوامل اصلی تغییر در گستره روابط بین‌الملل و زیرسیستم‌های منطقه‌ای به شمار می‌روند. (کریمی، ۱۳۹۶: ۱۶۶).

تا زگی صدور بیانیه گام دوم موجب شده است ابعاد مختلف آن (در حوزه علوم انسانی) کماکان نیازمند بررسی از سوی صاحب‌نظران و اندیشمندان این حوزه باشد. عمده آثاری که به بررسی این بیانیه در حوزه علوم انسانی پرداخته‌اند به مباحث اقتصادی و تمدنی آن نظر داشته‌اند و حوزه سیاست خارجی کمتر مورد بررسی قرار گرفته است، محسن پاک‌آئین در سلسله یادداشت‌هایی با عنوان «بیانیه گام دوم و سیاست خارجی» به بررسی مفاهیم استقلال، مرزبندی با دشمن، استکبار ستیزی، منع شروع جنگ، اقتدار در غرب آسیا، مقاوم‌سازی اقتصادی و حمایت از مظلومان (پاک‌آئین، ۱۳۹۸) در این بیانیه پرداخته است. امید خضری در مقاله‌ای با عنوان «مولفه‌های سیاست خارجی انقلابی از نگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی» با بررسی اولویت‌ها، اصول و مولفه‌های سیاست خارجی از نگاه رهبر انقلاب به ارائه راهکارهای جهت تحقق سیاست خارجی انقلابی بر اساس خوانش متن بیانیه گام دوم پرداخته است (خضری، ۱۳۹۸). مسعود اسد‌الهی در یادداشتی با عنوان مانیفست سیاست خارجی در چهل سال دوم به احصاء اصل سیاست خارجی در بیانیه گام دوم پرداخته است (اسد‌الهی، ۱۳۹۷) دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در پرونده‌ای به عنوان بیانیه گام دوم به بررسی و تحلیل این بیانیه از سوی صاحبان‌اندیشه پرداخته است، از ۵۱ موضوعی که پیرامون این بیانیه مورد توجه قرار گرفته تنها ۳ مورد آن دربردارنده سیاست خارجی است حال آنکه سیاست خارجی یکی از پایه‌های اصلی در تحقق این سند تاریخی انقلاب اسلامی است از

سوی دیگر با وجود نگارش پژوهش‌های در موضوع بررسی گام دوم، تا هنگام نگارش این اثر هیچ پژوهشی در «حوزه سیاست خارجی» با محوریت بیانیه گام دوم در نشریات معتبر علمی به نگارش در نیامده است.

از آنجا که پیش‌رانه‌های مورد نظر و اساساً کلان‌گفتمان خارجی انقلاب اسلامی، قرائتی انتقادی نسبت به اصول مفروض مسلط در روابط بین‌الملل محسوب می‌گردد «تحلیل گفتمان انتقادی» به عنوان چارچوب علمی پژوهش حاضر در نظر گرفته شده است. پیش‌رانه‌های چهارگانه ذیل یعنی: ۱- تعریف ماده و معنی به عنوان دو عنصر مکمل در طراحی راهبردها، ۲- تأکید بر مقاومت و استقلال، ۳- تأکید خودباوری و قدرت درون‌زا به جای اتکای خارجی ۴- پیوند ملت، امام و امت در سیاست خارجی اگر چه در بادی امر نمی‌تواند به عنوان هدف سیاست خارجی در نظر گرفته شوند اما همانگونه که در سطور قبل ذکر شد می‌تواند به عنوان پیش‌رانه‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران مورد توجه قرار گیرند.

۱- چارچوب نظری؛ تحلیل گفتمان انتقادی

پژوهش پیش‌رو دال مرکزی در تبیین پیش‌رانه‌های چهارگانه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را در قالب مفاهیم گفتمانی «معنی‌گرائی»، «مقاومت»، «خودتکائی» و «پیوند ملت، امام و امت» مورد بررسی قرار داده است، لذا تجزیه و تحلیل آن را تنها در یک چارچوب نظری امکان پذیر می‌داند که به نقش ساختارهای انگاره‌ای و نظام معنایی در سیاست خارجی تأکید دارد. رویکرد گفتمانی به بهترین وجه انگاره‌های بین‌ذهانی را در خود منعکس نموده است. این رویکرد برخاسته از زبان‌شناسی انتقادی می‌باشد که برای گفتمان، ماهیتی تاسیسی و تکوینی قائل است. گفتمان به صورت یک مفهوم کلان تعریف می‌گردد که فرایندهای اجتماعی را شکل می‌دهد؛ در نتیجه نقش اساسی و بنیادی در ایجاد و تاسیس هویت‌ها و باورهای اجتماعی دارد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۱۶۴). از آنجا که ۴ مفهوم یاد شده در مقابل جریان مسلط نظری در حوزه سیاست خارجی و روابط بین‌الملل قلمداد می‌گردند و رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی نیز داعیه دار شکستن کلیشه‌های مسلط است این رهیافت به بهترین شکل ممکن می‌تواند به عنوان چارچوب تحلیلی مناسب برای مقاله حاضر تعیین گردد.

«ارنستو لاکلاو و شانتال موفه^۱» که از آنان با عنوان زوج گفتمان ساز یاد می‌شود، گفتمان را مجموعه‌ای از علائم و نشانه‌های زبان شناختی و فرازبان شناختی می‌دانند که فراتر از بررسی گفتارها و نوشته‌ها هستند. آن دو بر این باورند انسان‌ها تنها از طریق گفتمان به فهم جهان می‌پردازد، به عبارتی اندیشه، کردار، شناخت جهان و رفتار انسان به وجود گفتمان بستگی دارد، از نگاه لاکلاو و موفه آنچه در جهان هستی وجود دارد دارای ماهیتی گفتمانی است. نه تنها اشیاء و حوادث بلکه اندیشه و رفتار انسان‌ها نیز در تعامل با یکدیگر در یک نظام معنایی بزرگ به نام گفتمان قابل شناخت است (Laclau.E and Mouffe.C,1985) لذا پژوهش حاضر نیز پیشرانهای چهار گانه مورد نظر خود را در قالب گفتمانی که قابلیت شناخت جهان و تعامل با آن را دارد ارائه می‌نماید و معتقد است با درک آن می‌توان به بنیان‌های نظری که رفتارهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر آن تکیه دارد دست یافت.

گفتمان‌ها در زمان شکل‌گیری دارای چهار عنصر کلیدی هستند که بر اساس آن قواعد در درون گفتمان شکل می‌گیرد، این چهار عنصر عبارتند از: ابژه، سوژه، مفاهیم و استراتژی. ابژه موضوعی است که در مورد آن سخن می‌گوئیم، سوژه کسی است که در مورد ابژه سخن می‌گوید، بدیهی است هر کسی می‌تواند در مورد ابژه سخن بگوید اما آن قرائتی اعتبار و مشروعیت دارد که از سوی سوژه بیان شده باشد. قرائت خاص سوژه از ابژه مفهوم نام دارد. مستکبر، اشغالگر و ظالم «مفاهیمی» هستند که در گفتمان مقاومت اسلامی از سوی سوژه (جمهوری اسلامی، حزب الله، حماس و سایر گروه‌های مقاومت) برای معرفی ابژه (رژیم صهیونیستی) استفاده می‌شود. همه سوژه‌ها، ابژه‌ها و مفاهیم ذیل دیدگاه کلانی قرار دارند که فوکو آن را استراتژی می‌نامد. یک تحلیل‌گر گفتمان در تحلیل خود می‌تواند تمرکز خود را بر یکی از این عناصر چهارگانه معطوف دارد و سایر عناصر را به صورت گذرا بررسی نماید (حاجلی، ۱۳۹۵: ۷۰). همچنین در نگاه فوکو، ایستمه یا صورتبندی گفتمان عبارت از کل روایتی است که در یک عصر خاص، وحدت بخش رویه‌های گفتمانی است. به عنوان مثال شکل‌گیری انقلاب اسلامی ایران ایستمه‌ای برای گفتمان مقاومت است که تا پیش از آن، مقاومت دارای صورتبندی منسجم، هدفمند، پویا و شبکه‌ای نبوده است.

^۱ - Ernesto Laclau & Chantal Mouffe

اگر چه تحلیل گفتمان انتقادی شعبه ای از رهیافت تحلیل گفتمان محسوب می شود لیکن آنچه این دو را از همدیگر متمایز می سازد مساله مقاومت است. تحلیل گفتمان انتقادی زبان را به عنوان عملی اجتماعی در ارتباط با ایدئولوژی، قدرت، تاریخ و جامعه در گفتار و نوشتار مورد مطالعه قرا میدهد. این رویکرد معتقد است عواملی همچون بافت تاریخی، روابط قدرت و سلطه، نهادهای اجتماعی، فرهنگی و ایدئولوژی به وجود آورنده متن یا صورت زبانی و معانی جدید هستند. در این رویکرد، زبان آن آینه شفافی نیست که حقایق را آنگونه که هست بنمایاند بلکه بلکه شیشه ماتی است که می تواند حقایق را تحریف و تغییر دهد. چگونگی این تحریف و تغییر در اراده قدرتهای پنهان و آشکار حاضر در نهادهای اجتماعی است. در این فرایند این گونه نهادهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی گفتمان ها را می سازند و سپس گفتمان های مورد نظر با ایدئولوژی و اهداف خاص در گذر زمان از طریق نهادهای اجتماعی آن چنان در جامعه جا باز می کنند و به صورت طبیعی جلوه گر می شوند که مردم و کشورها آن را بدون هیچ مقاومتی می پذیرند (آقاگل زاده، ۱۳۹۰: یازده) جمهوری اسلامی با ارائه و ابداع گفتمانی نو از مفاهیم سیاست خارجی و روابط بین الملل از جمله عدالت، مبارزه، مقاومت، منافع و قدرت به شکستن شالوده های فکری مسلط در نظریات و عمل سیاست خارجی و روابط بین الملل پرداخته است.

رهیافت تحلیل گفتمان انتقادی تجزیه و تحلیل خود را به ساختارهای خاص متن یا گفتار محدود نمی کند، بلکه بطور سیستماتیک آن را با ساختارهای اجتماعی-سیاسی مرتبط می نماید، مقاومت در مقابل نابرابری های اجتماعی، فساد سیاسی و سلطه بین المللی در کانون توجه رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی است (Fairclough, 2006). «تئون ون دایک^۱» زبان شناس گفتمانی-انتقادی، تحلیل گفتمان انتقادی را تلفیق تئوری های زبانی و شناختی با رویکردهای اجتماعی می داند، او استدلال می کند که پدیده های اجتماعی از طریق شناخت به گفتمان تبدیل می شوند و برعکس (van Dijk, 2008).

۲- بیانیه گام دوم و پیشران های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

۲-۱- بیانیه گام دوم

«بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران» را می توان یکی از مهمترین اسناد تاریخ انقلاب

^۱ -Teun A. van Dijk

اسلامی در تحلیل وضع موجود و آینده پژوهی انقلاب اسلامی به شمار آورد. برخی از اندیشمندان برآنند که بیانیه گام دوم به یک معنا فراتر از «تَنْبِيهُ الْأُمَّة» مرحوم نائینی و رساله «حرمت مشروطه» شیخ فضل‌الله است؛ چراکه آن‌ها در مقیاس راهبری حوادث ملی هستند؛ اما «بیانیه گام دوم» در مقیاس راهبری انقلاب اسلامی به‌عنوان یک حقیقت تأثیرگذار بر جامعه جهانی است (میرباقری، ۹۸). این بیانیه که در بهمن ماه سال ۱۳۹۷ یعنی در چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی اسلامی منتشر گردید، هم به جنبه ایجابی و هم به جنبه سلبی دارد و مقام معظم رهبری آنرا در قالبی منطقی، تحلیلی، تاریخی و جامعه‌شناختی صادر کرده اند (خرمشاد، ۱۳۹۸). در بعد ایجابی، چهل سال مقاومت و تبدیل دنیای دو قطبی به سه قطبی توسط انقلاب و لزوم ترسیم آینده مسیر جمهوری اسلامی و در بعد سلبی تلاش‌های غرب برای انسداد و تحریف مسیر حرکت جمهوری اسلامی به ضرورت نگارش این بیانیه افزوده است. می‌توان گفت مهم‌ترین مضمون بیانیه گام دوم آن است که انقلاب اسلامی از مجموعه گام‌هایی که برای تحقق تمدن اسلامی و زمینه‌سازی برای ظهور حضرت ولی عصر (عج) لازم است، یک گام برداشته و اکنون در آستانه گام دوم قرار دارد. (محمدی، ۱۳۹۷).

بیانیه گام دوم، بیانیه‌ای مطوّل نیست چه آنکه با وجود گسترش مفهومی آن که تقریباً تمام ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، صنعتی، نظامی-دفاعی و اقتصادی را در بر گرفته در ۱۰ صفحه به صورتی ساختارمند به نگارش در آمده است. اگر چه بیانیه خطاب به همه دستگاه‌های سیاسی، اقتصادی، علمی، فرهنگی، اجتماعی و اجرائی نگاشته شده اما مخاطب اصلی آن، همانگونه که در عنوان بیانیه ذکر شده «ملت ایران» است لذا تلاش شده از پیچیدگی‌های فلسفی و استعارات ادبی-کلامی به نفع فهم عمومی آن کاسته شود. بیانیه با ذکر ده نکته مقدماتی آغاز می‌شود که مخاطب ذهن مخاطب را برای خوانش بهتر آن آماده نماید، در ادامه ۷ مورد از دست آوردهای بزرگ انقلاب اسلامی مطرح می‌شود و پس از آن به بخش اصلی بیانیه که توصیه‌های ۷ گانه است میرسد؛ این توصیه‌ها عبارتند از: ۱- علمی ۲- معنوی-اخلاقی ۳- اقتصادی ۴- عدالت‌ورزی و مبارزه با فساد ۵- استقلال و آزادی ۶- سیاست خارجی ۷- سبک زندگی به صورت مختصر ذکر گردیده است (بیانیه گام دوم: ۳-۱۲).

۲-۲- پیش‌رانه‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

بیانیه گام دوم در ۳۱ فرآز نگارش شده است که در ۲۹ فرآز آن به صورت مستقیم و غیر مستقیم سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران مورد توجه، خطاب و اشاره قرار گرفته است. عناصر محوری در بیانیه گام دوم که به سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران مربوط می‌شود عبارتند از؛ استقلال، اقتدار ملی و مردم محوری در سیاست خارجی، کسب قدرت مادی و معنوی، مقاومت، مبارزه با سلطه، حمایت از مظلومان عالم و تاکید بر سه گانه عزت، حکمت و مصلحت. برخی از موارد مستقیماً سیاست خارجی را خطاب قرار داده و در برخی دیگر نیز دستگاه خارجی یکی از مخاطبین است، برخی از فرآزها نیز به گونه ای هستند که متولیان سیاست خارجی می‌توانند آنرا در عرصه خارجی به‌کار گیرند. چهار محوری که در ادامه ذکر می‌گردد با دال‌های مرکزی «معنی-ماده، مقاومت، استقلال و پیوند امام-امت-در سیاست خارجی»، به عنوان پیش‌رانه‌های سیاست خارجی در بیانیه گام دوم مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

۲-۲-۱- قرار دادن ماده و معنی در کنار همدیگر در راهبردهای کلان

اصل توحید به عنوان نقطه آغاز جهان بینی اسلامی-انقلابی نه تنها عنصر محوری در سیاست خارجی بلکه به عنوان دال مرکزی در همه محورهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی در شئون مادی و معنوی، شخصی و عمومی و داخلی و خارجی محسوب می‌گردد. از نگاه مقام معظم رهبری توحید رکن اصلی بینش، نگاه و تلقی اسلامی است که اساس سیاست، حکومت و حرکت محسوب می‌شود و این بینش زیربنا و قاعده اساسی تمام طرح‌ها و برنامه‌ها و افکار عملی و زندگی ساز در اسلام است (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۲: ۱۸۲-۲۱۷). معظم له توحید را دارای دو وجه سلبی و ایجابی قلمداد می‌کنند و معتقدند؛ «توحید دو جزء است، یکی اثبات الله و دیگری نفی معبودی جز الله، اثبات ولایت الله و نفی ولایت غیرالله» (بیانات در دیدار با کارگزاران حج: ۱۳۸۸).

نظام فکری مقام معظم رهبری را می‌توان در دو لایه بنیادین و راهبردی مورد بررسی قرار داد که محور لایه بنیادین «توحید» و محور لایه راهبردی «تمدن» است (بغدادی، ۱۳۹۷: ۶). در نگاه رهبر انقلاب اسلامی، مفهوم قدرت و تمامی شئون آن یعنی ابزارهای کسب و افزایش قدرت، حفظ و نمایش آن، مشروعیت، منشاء و غایت این مفهوم بدون لحاظ داشتن بعد معنوی آن فاقد اصالت و اعتبار است (صالحی و مشتاقی، ۱۳۹۲: ۱۲۵-۱۲۶) با این وجود نمی‌توان آن را

به معنای بی‌توجهی به ابزارهای مادی در سیاست خارجی تلقی نمود، اشاره رهبر انقلاب در بیانیه گام دوم به «فهرست طولانی فرصت‌های مادی کشور، لزوم توجه به علم، پژوهش و اقتصاد» و همچنین برشمردن «زیرساخت‌های حیاتی، اقتصادی و عمرانی کشور» (بیانیه گام دوم: ۵-۱۰) به عنوان برکات انقلاب اسلامی نشانگر آن است که در مرکزیت قرار گرفتن معنی به جای ماده به معنای نفی ابزار مادی نیست. اساساً ابداع انقلاب اسلامی کنار هم قرار دادن معنی و ماده است، مقام معظم رهبری در توصیف حیات طیبه به این امتزاج اشاره می‌کنند (بیانات در حرم مطهر رضوی: ۱۳۸۳).

در راهبرد کلان جمهوری اسلامی ایران به صورت عام و سیاست خارجی به صورت خاص، اصول معنی‌گرایانه از جایگاه مرکزی برخوردارند، به همین سبب رهبری انقلاب تأکید بر «صراحت در مواضع، شجاعت، اقتدار، ایستادگی در برابر زورگویان و مروّت اسلامی» که مفاهیمی گفتمانی و معنایی هستند و نوعاً دستگاه خارجی متولی آن می‌باشند را «مایه سربلندی ایران و ایرانی» بر شمرده‌اند (بیانیه گام دوم: ۳) با این وجود تأکید‌های مکرر به لزوم توجه به ابزارهای مشروع مادی نشانگر آن است که جمهوری اسلامی ایران نظامی منطقی است که در عین آرمانخواهی، مقتضیات را در تصمیمات خود لحاظ می‌دارد، مقام معظم رهبری در بیانات خود همواره از لزوم همراهی ماده و معنی اشاره داشته‌اند (بیانات در مراسم شانزدهمین سالگرد ارتحال امام خمینی: ۱۳۸۴).

تا پیش از انقلاب اسلامی؛ اکثر قریب به اتفاق جنبش‌های سیاسی-اجتماعی جهان یا در قالب ماده می‌گنجیدند و اقتصاد، ثروت، ملیّت و سلطه را در مرکز توجهات خود قرار می‌داد و یا جنبش‌های عرفانی و صوفیانه محض بودند، انقلاب اسلامی اولین حرکت موفقیت‌آمیز و با دوامی بود که دو عنصر ماده و معنی، دنیا و آخرت، اخلاق و عمل و سایر دوگانه‌هایی که غیرقابل جمع به نظر می‌رسید را در کنار همدیگر معرفی کرد، بر همین اساس مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم در ذیل عنوان «انقلاب چهل ساله و گام بزرگ دوم»، در برشمردن ثمرات تلاش چهل ساله انقلاب در کنار عزت، تدین و استقلال به پیشرفتهای علمی، دانش، فن‌آوری‌ها، پیشرفت در مساله هسته‌ای، نانو تکنولوژی، سلول‌های بنیادی و هوا فضا اشاره نموده‌اند (بیانیه گام دوم: ۷). در اندیشه مقام معظم رهبری حرکت یک بعدی جمهوری اسلامی در زمینه صرفاً مادیات و صرفاً معنویات را ضربه به هیبت انقلاب اسلامی و ایجاد خدشه در جاذبه‌های انقلاب اسلامی تلقی می‌گردد (بیانات

در مراسم تنفيذ حکم ریاست جمهوری دولت پنجم: ۱۳۶۸).

توصیه همزمان به «علم و تعهد» در اولین توصیه معظم له در بیانیه گام دوم، نشانگر باور حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به همراهی این دو وجه قدرت است. ایشان در اولین توصیه از توصیه های ۷ گانه گام دوم، «علم و پژوهش» را مد نظر قرار داده و غرب را به دلیل سو استفاده از دانش و فن آوری خود برای بسط ثروت، نفوذ و قدرت خود مورد نکوهش قرار داده است. (بیانیه گام دوم: ۹) توصیه به «معنویت و اخلاق» بلافاصله بعد از توصیه به «عبور از مرزهای کنونی دانش» در بیانیه گام دوم نشانگر اهمیت بنیان‌ها معنوی و اصول اخلاقی از سوی رهبر انقلاب است، ایشان اخلاق را رعایت فضیلت‌هایی چون خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمندان، راستگویی، شجاعت، تواضع و اعتماد به نفس دانسته‌اند و معنویت را به معنای برجسته کردن ارزشهای معنوی از قبیل اخلاص، ایثار، توکل و ایمان برشمرده‌اند. از نگاه رهبر انقلاب معنویت و اخلاق جهت دهنده همه حرکتها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است. (بیانیه گام دوم: ۱۰)

در مجموع در رویکرد فکری و سیاسی مقام معظم رهبری معنویت و عقلانیت به عنوان دو جلوه از معنا و ماده دو روی یک سکه‌اند که هر کدام بدون دیگری ناتمام است و رسیدن به اهداف والائی مانند عدالت بدون امتزاج این دو امکان‌پذیر نیست. (بیانات در دیدار اعضای هیأت دولت: ۱۳۸۴). در پیوند بین معنا و ماده در بیانیه گام دوم که ارتباط مستقیمی به سیاست خارجی دارد توجه به مفهوم عزت، حکمت و مصلحت است. عزت، حکمت و مصلحت که از منظر مقام معظم رهبری «یک مثلث الزامی برای چارچوب ارتباطات بین‌المللی است» (بیانات در دیدار مسئولان وزارت امور خارجه: ۱۳۷۰) از سال‌های اولیه رهبری معظم له مورد تأکید ایشان قرار داشته و در بیانیه گام دوم نیز در توصیه ششم به آن اشاره شده است، جلوه روشنی از ادغام معنی و ماده است. عزت بُعد معنوی را بر عهده دارد و به معنی خود باوری و رسیدن به مجد و تعالی بر اساس تعالیم ملی و اسلامی است و حکمت و مصلحت نیز ابعاد انزاری تعقل انسانی و اسلامی را با خود حمل می‌کنند.

۲-۲-۲- تمرکز بر مقاومت و استقلال

دو مفهوم مقاومت و استقلال به عنوان پایه‌های اساسی کلان‌گفتمان انقلاب اسلامی در عرصه سیاست خارجی محسوب می‌شوند که سایر مفاهیم مانند عزت، عدالتخواهی، ظلم

ستیزی، حمایت از مظلومان، اقتدار، خود باوری و مفاهیمی از این قبیل از آنها نشات می‌گیرد. مقاومت و استقلال لازم و ملزوم یکدیگر هستند و قرار دادن یکی ذیل دیگری امکانپذیر نیست چه آنکه مقاومت مسیری برای رسیدن به استقلال است و کشور مستقل در مقابل نظم غیر عادلانه و سلطه‌گرانه مقاومت می‌کند.

استقلال مفهومی چند وجهی است که نمی‌توان دلالت معنایی آن را صرفاً به حوزه سیاسی معطوف کرد، استقلال یک ارزش انسانی است که در تقابل با سرشت مذموم سلطه‌طلبی بشر رشد می‌کند. این مفهوم در فرهنگ سیاسی به معنای جدا بودن حاکمیت یک کشور از هر نوع سلطه خارجی و آزادی اراده ملی برای اداره امور داخلی و خارجی است. در منظومه فکری حضرت آیت الله خامنه‌ای، استقلال به معنای تسلط مردمی یک کشور به سرنوشت خود است، استقلال در نگاه ایشان موجد مختصات سلبی و ایجابی است، این نفی عبارت است از: نفی استعمار، نفی سلطه‌پذیری، نفی تحقیر ملت توسط قدرتهای سیاسی دنیا، نفی وابستگی سیاسی، نفی نفوذ و دخالت قدرتهای مسلط دنیا در کشور، نفی سکولاریزم و نفی اباحه‌گری و بخش اثبات آن عبارتند از: اثبات هویت ملی، هویت ایرانی، اثبات ارزشهای اسلامی، دفاع از مظلومان جهان، تلاش برای دست پیدا کردن بر قله‌های دانش (نبوی و اسکندری، ۱۳۹۶: ۱۰۵۰) به همین ترتیب مؤلفه‌های گفتمان مقاومت را نیز می‌توان در دو دسته طبقه‌بندی کرد؛ یک بخش نفی است و بخش دیگر اثبات. در مرکز بُعد سلبی گفتمان مقاومت، سلطه‌ستیزی قرار دارد. یعنی مهم‌ترین عنصر سلبی گفتمان مقاومت، نفی سلطه و سلطه‌ستیزی است و دوم، نفی استکبار و استبدادستیزی است. مهم‌ترین وجوه اثباتی و ایجابی گفتمان مقاومت که در مرکز این گفتمان قرار دارد، عبارت است از عدالت‌خواهی و حق‌طلبی، اسلام‌خواهی، صلح‌طلبی، عزت‌طلبی و اقتدار، استقلال‌طلبی، آزادی‌خواهی، معنویت‌گرایی، حکمت و عقلانیت‌گرایی، مصلحت‌گرایی و آرمان‌گرایی و واقع‌بینی. (دهقانی، ۱۳۹۱).

بیانیه گام دوم با مفهوم مقاومت و ایستادگی چهل ساله انقلاب اسلامی در مقابل نظام سلطه آغاز شده است در این بیانیه «صراحت و شجاعت در برابر زورگویان، ایستادگی در مقابل گردنکشان و دفاع از مظلومان و مستضعفان» که جلوه‌های روشنی از استقلال خواهی و مقاومت در مقابل نظام سلطه است را «مایه سربلندی ایران و ایرانی» دانسته است و منحصر در مرزهای ملی نیست بلکه «دامنه منطقه‌ای و بین‌المللی» دارد. (بیانیه گام دوم: ۴). مقام معظم رهبری، انقلاب

اسلامی را عامل تقسیم جهان به دوگانه اسلام و استکبار قلمداد کرده اند. اسلام در این منظر نه یک دین عبادی محض که فقط مسلمانان را در بر می گیرد بلکه جهان بینی ضد سلطه ای است که «نگاه امیدوارانه‌ی ملت‌های زیر ستم و جریان‌های آزادیخواه جهان و برخی دولت‌های مایل به استقلال» را به خود معطوف داشته است (بیانیه گام دوم: ۵). از نگاه حضرت آیت الله خامنه ای در بیانیه گام دوم؛ استقلال ملی به معنی آزادی ملت و حکومت از تحمیل و زورگویی قدرتهای سلطه گر جهان است. (بیانیه گام دوم: ۱۲). رهبر معظم انقلاب «استقلال و ایستادگی در برابر قلدران، زورگویان و مستکبران جهان» را یکی از دست آوردهای هفت گانه انقلاب اسلامی معرفی کرده اند (بیانیه گام دوم: ۷).

استقلال و آزادی در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب به عنوان «عطیه الهی» شناخته شده و دو روی یک سکه تلقی می گردد، جوامع بدون آزادی استقلال نخواهند داشت و کشورهای بدون استقلال آزاد نخواهند بود، قرار دادن دو واژه استقلال و آزادی به عنوان توصیه پنجم رهبری انقلاب در بیانیه گام دوم به مفهوم قرابت این دو مفهوم در رویکرد فکری معظم له است. ایشان این امتزاج را چنین تبیین نموده اند: این شعار معروف استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی، تقریباً نوعی حرکت از خاص به عام است، اول میگوییم استقلال بعد می گوئیم آزادی، استقلال بخشی از آزادی است یعنی اگر چنانچه آزادی فردی را ملاحظه کنیم، این یک روی سکه است. اما آزادی از سلطه ی قدرتها و ابرقدرتها روی دیگر سکه است. پس بنابراین استقلال جزو آزادی است و کسانی که آزادی میخواهند اگر چنانچه استقلال را نفی کنند با آزادی مخالف هستند (بیانات در دیدار با اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۴).

از دیگر مفاهیم مهم به کار رفته در بیانیه گام دوم که میتوان از آن به عنوان یکی از پیشرانهای سیاست خارجی استفاده کرد مفهوم «مقاومت» است. نظریه مقاومت به عنوان یک نظریه رهائی بخش در قالب پارادایم برخورد با سلطه، مبتنی بر قدرت قرائت انقلاب اسلامی ایران از متن اسلام و با هدف سلطه زدائی از منلسبات قدرت و سیاست بین الملل تئوری پردازی شده است (قادری کنگاوری، ۱۳۹۴: ۱۶۲). مقاومت مفهومی انتزاعی و خارج از محاسبات حکیمانه نیست، رهبری انقلاب با رویکردی هزینه-فایده محور، پیگیری این سیاست را به «نفع» کشور بر می شمارند، ایشان نادیده گرفتن منافع مادی، معنوی، اقتصادی و فرهنگی ملت توسط دستگاه سلطه را از ثمرات دست کشیدن از رویکرد مقاومت محور قلمداد می کنند (بیانات در دیدار با مردم اراک:

۱۳۷۹). رهبر معظم انقلاب هزینه تسلیم شدن را به مراتب بیشتر از مقاومت برشمرده اند و معتقدند اگر مقاومت همراه با خردورزی، منطقی و اعتماد به نفس همراه باشد هزینه ای به مراتب کمتر از هزینه سازش خواهد داشت (صالح میرزائی، ۱۳۹۸: ۵۰-۵۱).

صراحت در مقاومت از دیگر اصولی است که در بیانیه گام دوم به آن اشاره شده است، رهبر معظم انقلاب آشکارا از «حضور ایران مقتدر در مرزهای رژیم صهیونیستی، برچیدن بساط نفوذ نامشروع آمریکا از منطقه‌ی غرب آسیا، حمایت جمهوری اسلامی از مبارزات مجاهدان فلسطینی در قلب سرزمینهای اشغالی، دفاع از پرچم برافراشته‌ی حزبالله و مقاومت در سراسر منطقه غرب آسیا، گسترش حضور قدرتمندانه‌ی سیاسی جمهوری اسلامی در غرب آسیا و انتقال سلاحهای پیشرفته‌ی ایرانی به نیروهای مقاومت» (بیانیه گام دوم: ۷ و ۱۰) سخن می‌گویند. صراحت در بیان مواضع انقلابی یکی از بایسته‌های مورد نظر معظم له است (بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت: ۱۳۹۴) که نه تنها منحصر به مسائل داخلی بلکه عرصه روابط بین‌الملل را نیز در بر می‌گیرد (بیانات در محفل انس با قرآن کریم: ۱۳۹۶).

نکته مهم آن است که اگر چه در سال‌های اخیر به دلایل متعدد سیاسی و بین‌المللی واژه مقاومت و اقتصاد از پیوندی منطقی برخوردار گردیده‌اند و در بیانیه گام دوم نیز از اقتصاد به عنوان یکی از ابزارهای استقلال و مقاومت یاد شده (بیانیه گام دوم: ۱۰) اما نباید مفهوم مقاومت را منحصر به اقتصاد دانست. مقاومت سیاسی، مقاومت فرهنگی و مقاومت نظامی از دیگر عرصه‌های مهم مقاومت هستند که رهبر انقلاب به کرات در سال‌های رهبری خود بر آنها تاکید داشته‌اند (صالح میرزائی، ۱۳۹۸: ۱۰۱-۱۱۶).

۲-۲-۳- خودباوری، اقتصاد درون‌زا و قدرت خود بنیان

تاریخ انقلاب اسلامی ایران حاکی از آن است که قدرتهای استکباری نظام بین‌الملل از ابتدای شکل‌گیری نظام اسلامی تاکنون با استفاده از ابزارهای رسانه‌ای، سیاسی، امنیتی، اقتصادی و نظامی، درصدد الفاء ناکارآمدی سیستم حکومتی جدید ایران و ضربه به توانایی‌های ملی بوده‌اند؛ از این رو برای رشد و پیشرفت کشور توجه و اتکا به توان داخلی از موضوعاتی است که منافع ملت و امنیت ملی را بیش از هر عنصر دیگری به همراه خواهد داشت (قاسمی، ۱۳۹۳: ۷). مساله خوداتکائی و باور به توان داخلی دارای دو بعد مادی و معنوی است که هر دو آن در بیانیه گام دوم مورد تاکید قرار گرفته است، در بعد مادی؛ غنای سرزمینی، جغرافیائی و جمعیتی و

برخورداری از مواهب طبیعی و در بعد معنوی عزم ملی، استعداد انسانی و حرکت جهادی به صورت موکد مورد توجه رهبر معظم انقلاب قرار گرفته است. رهبری معظم انقلاب تحقیر شدگی، عقب ماندگی و فقدان اراده ملی را از انتقادات مهمی می‌داند که به سلسله‌های قاجار و پهلوی وارد بود و انقلاب اسلامی به آن پایان داد (بیانیه گام دوم: ۴). اگر چه در برخی مقاطع خوداتکایی و استقلال را به‌خوبی و بر اساس قدرت درونی در سیاست خارجی پیگیری و اجرا نشد و تصور گردید که شاید از طریق قدرت‌های بیرونی این مورد قابل پردازش است با این وجود رهبران انقلاب از همان ابتدا بر «استقلال درون‌زا» تأکید داشته‌اند (دهقانی فیروز آبادی، ۱۳۹۷).

جهاد از مفاهیمی است که تنها با اتکا به آن می‌تواند منابع مادی و معنوی بالقوه ملی را به فعلیت رساند، جهاد، اندیشه جهادی، مدیریت جهادی و کار جهادی از مفاهیم پرتکرار در بیانیه گام دوم است که ۲۱ بار تکرار شده و منحصر به جهاد به مفهوم نظامی آن نگردیده است. از نگاه رهبر انقلاب: «جهاد عبارت است از تلاشی که در مقابل یک دشمنی‌ها انجام می‌پذیرد، هر تلاشی جهاد نیست، جهاد عبارت است از آن تلاشی که در برابر یک چالش خصمانه از سوی طرف مقابل صورت می‌گیرد» (بیانات در دیدار اساتید دانشگاه‌ها: ۱۳۹۳) با عنایت به اهمیت مساله جهاد در شکوفائی استعدادهاى داخلی و خوداتکائی است که معظم له در بیانیه گام دوم مدیریت جهادی و اعتقاد به اصل ما می‌توانیم را عامل عزت و پیشرفت کشور در همه عرصه‌ها دانسته‌اند (بیانیه گام دوم: ۴). رهبر معظم انقلاب امید به آینده و جلوگیری از مایوس‌سازی ملت توسط دشمن را نخستین و ریشه‌ای‌ترین جهاد قلمداد کرده‌اند (بیانیه گام دوم: ۹).

از نگاه مقام معظم رهبری راه سعادت کشور و برون رفت از مشکلات، شناخت توانایی‌ها و خودباوری به توان داخلی ملت ایران است و با عواملی مانند فضا و سرزمین، وسعت خاک و منابع طبیعی، جمعیت، نهادهای سیاسی و فرهنگی، روحیه ملی، کیفیت دیپلماسی، ظرفیت و استعدادهاى علمى و توانمندی‌های نظامی حاصل می‌گردد (قاسمی، ۱۳۹۳: ۷).

تکیه بر توان داخلی به منظور افزایش قدرت و اقتدار ملی از مواردی است که میتواند سیاست خارجی را تحت الاشعاع قرار دهد، تاثیر منابع مادی و معنوی داخلی در طراحی سیاست خارجی از چنان اهمیتی برخوردار هستند که رهیافت‌های بین‌المللی که قائل به چنین رابطه‌ای نبوده‌اند مجبور به اصلاح دیدگاه سنتی خود شده‌اند، رویکرد جدید رئالیسم نوکلاسیک به منظور اصلاح همین مفهوم از دل رئالیسم ظهور یافته است (Lobell, 2009). تکیه

بر توان داخلی و استعدادهای بومی از مولفه‌های موثر در ارتقاء اقتدار ملی ارزیابی می‌گردد؛ به طوری که شدت و ضعف قدرت و اقتدار ملی در رابطه مستقیم با توان داخلی و استعدادهای بومی است. رهبر فرزانه انقلاب در این باره می‌فرماید: «ملت ایران باید خود را قوی کند؛ اگر ملتی قوی نباشد و ضعیف باشد، به او زور می‌گویند؛ اگر ملتی قوی نباشد، باج‌گیران عالم از او باج می‌گیرند، از او باج می‌خواهند؛ اگر بتوانند به او اهانت می‌کنند». (بیانات در حرم رضوی: ۱۳۹۳). به همین جهت در بیانیه گام دوم لزوم توجه به اتکا به داخل برای بازسازی اقتصاد کشور مورد توجه قرار گرفته است (بیانیه گام دوم: ۱۰).

از جلوه‌های مهم اتکا به ظرفیت‌های داخلی، اقتصاد مقاومتی است. تاثیر اقتصاد در طراحی سیاست خارجی بر هیچکس پوشیده نیست (Rosenberger, 2019). این مفهوم ۳۰ بار در بیانیه گام دوم تکرار گردیده است. استفاده از این مفهوم با پسوند «مقاومتی» نشانگر استقلال محور بودن اقتصاد در منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی است. مفهوم اقتصاد مقاومتی که در دو دهه اخیر در کلام رهبری کاربرد زیادی داشته و در بیانیه گام دوم نیز مورد تاکید قرار گرفته است از دو بعد مادی و معنوی تشکیل گردیده است. اقتصاد بعد مادی این مفهوم را شامل می‌گردد که بدون آن، مسیر مقاومت به شدت سخت و شکننده خواهد بود و به تعبیر رهبری «وسیله‌ای است که بدون آن نمیتوان به هدفها رسید» (بیانیه گام دوم: ۱۰) و مقاومت بعد معنوی این مفهوم را شامل می‌گردد که بدون آن، اقتصاد و منابع کشور از تسلط و اختیار مردم خارج شده و در دست جریان سلطه قرار خواهد گرفت. رهبر معظم انقلاب به همان میزان که اقتصاد قوی را «نقطه‌ی قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور» دانسته اند اقتصاد ضعیف را «نقطه‌ی ضعف و زمینه ساز نفوذ و سلطه و دخالت دشمنان قلمداد» (بیانیه گام دوم: ۱۰) تلقی نموده اند.

۲-۲-۴- پیوند ملت، امام و امت در سیاست خارجی

واژه مردمی مفهوم مهمی در ایران انقلابی است؛ سنت تاریخی علمای شیعه تکیه بر مردم بوده است (رجائی، ۱۳۸۲: ۸۳). سرشت توحیدی بشر، تکریم انسان، حیات پس از مرگ، استعداد بی پایان او در رسیدن به آخرین نقطه تعالی حیات ممکنات و مسیر عالم و بشر به سوی حاکمیت حق، پنج اصل مهم در انسان شناسی از منظر رهبر معظم انقلاب به شمار می‌آیند (ابراهیمی، ۱۳۹۶: ۲۸۹-۲۹۱) از همین جهت مردم یکی از محوری ترین مفاهیم مورد تاکید و تکرار در بیانیه گام دوم است، مردم و مشتقات آن مانند انسان، ملت و جوانان ۸۳ بار در این

بیانیه مورد استفاده قرار گرفته است. از منظر ایشان «دین، انسان را محور جهان میدانند و انسان به عنوان یگه‌سواری است که میتواند در این محدوده عظیم، تلاش فکری کند؛ خرد را به کار اندازد؛ مرتبه قرب را در این دنیا به دست آورد و اشیای عالم ابزارهایی در دست انسان است برای تکامل (بیانات در دیدار جمعی از جوانان استان اردبیل: ۱۳۷۹).

رهبر انقلاب در بیانیه گام دوم، ترکیب جمهوریت و اسلامیت را از ابداعات و دست آوردهای انقلاب اسلامی و «نخستین درخشش انقلاب اسلامی» برشمرده‌اند. (بیانیه گام دوم: ۴) از ترکیب جمهوری و اسلامیت با عنوان مردم سالاری دینی یاد می‌شود، مردم‌سالاری دینی الگوی حکمرانی بومی ایران است که رهبر معظم انقلاب، آن را برای گفتمان سازی نظام سیاسی شکل گرفته در ایران پس از انقلاب اسلامی به کار گرفته‌اند. این الگوی اسلامی مشارکت و حاکمیت مردم را با مرجعیت دین در مخالفت با تک سالاری و اندک سالاری به رسمیت می‌شناسد. این الگوی بومی پاسخی به ضرورت نظام سازی بر پایه دین و مساله دموکراسی خواهی در یک کشور مسلمان بوده است (اقبال، ۱۳۹۶: ۹) در این کشور و در این نظام، اسلام با جمهوریت همراه است. جمهوریت ما از اسلام گرفته شده و اسلام ما اجازه نمی‌دهد در این کشور مردم‌سالاری نباشد (خطبه‌های نماز جمعه: ۱۳۸۲) بر همین اساس «محور همه اصول و قواعد کار امام بزرگوار در دو چیز خلاصه میشد؛ اسلام و مردم» (بیانات در سالگرد ارتحال امام: ۱۳۸۲). مقام معظم رهبری حکومت مردمی و مردم‌سالاری را ایجاد کننده اراده ی ملی، و اراده ملی را جانمایه ی پیشرفت همه جانبه و حقیقی می‌دانند (بیانیه گام دوم: ۵).

یکی از نکات حائز اهمیت در بیانیه گام دوم برقراری پیوند بین مردم و رهبری است به همین جهت حضرت آیت الله خامنه‌ای مقاومت در برابر «آنهمه خصومت و شقاوت و توطئه و خباثت» را تنها در سایه «قدرت عظیم ایمان و انگیزهی این ملت و رهبری امام خمینی» امکانپذیر میدانند. (بیانیه گام دوم: ۵). در اندیشه رهبر معظم انقلاب، پیوند بین ملت و امام موجب پیروزی انقلاب اسلامی ایران و نظام سازی گردید، تکمیل این روند و ساختن تمدن اسلامی که در بیانیه گام دوم به دفعات مورد تاکید قرار گرفته نیازمند پیوند سه گانه بین ملت، امام و امت است. تمدن اسلامی در اندیشه رهبر معظم انقلاب چکیده اهداف و آرمان های جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود (بیانیه گام دوم: ۴) و بیانات در دیدار مجلس خبرگان: ۱۳۹۲).

اساسا رهبری انقلاب در بیانیه گام دوم ترسیم هیچ طرحی در سیاست خارجی جمهوری

اسلامی ایران را مجزا از مردم ذکر نکرده است، در همه مواردی که معظم له به سیاست خارجی اشاره دارد، حضور مردمی، مشارکت مردمی و حمایت مردمی را برای تحقق سیاست خارجی لازم دانسته اند، به همین جهت «تسلیم‌ناپذیری، صیانت و پاسداری از انقلاب و عظمت و هیبت الهی آن و گردن برافراشته‌ی آن در مقابل دولتهای متکبر و مستکبر» را نه تنها از ویژگی‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بلکه «خصوصیت شناخته‌شده‌ی ایران و ایرانی بویژه جوانان این مرز و بوم» قلمداد کرده اند (بیانیه گام دوم: ۷).

مشارکت سیاسی رفتاری داوطلبانه، هوشمندانه و همدلانه و رقابتی است که با اهداف و انگیزه دینی از طریق روش‌های مشروع برای انتخاب سیاست‌ها در سطح محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی می‌باشد. مشارکت از نگاه رهبر انقلاب از یک منظر پدید آمده‌ی ذهنی و فرایندی از خودآموزی اجتماعی و فرهنگ‌سازی یک ملت است (مهاجرنیا، ۱۳۹۷: ۲۶۶). اساساً عناصر کلیدی مطرح شده در بیانیه گام دوم با پیوست مردمی ارائه شده است، مسائلی از جمله تمدن نوین اسلامی، جهش علمی، سیاست خارجی عزت‌مند، اقتصاد مقاومتی، مدیریت جهادی و در مجموع آنچه به خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی مربوط می‌شود در صورتی محقق می‌شوند که پیوست مردمی داشته باشند به همین جهت مقام معظم رهبری «نیروی انسانی مستعد و کارآمد با زیربنای عمیق و اصیل ایمانی و دینی» (بیانیه گام دوم: ۸) را مهمترین ظرفیت امید بخش کشور تلقی نموده اند. رهبر معظم انقلاب بر این باورند که: «مهمترین نقطه‌ی قوت ما در قیام جمهوری اسلامی، نقطه‌ی قوت انسانی بود، ما ملت ایران در همه‌ی کشورهای دنیا یک نقطه را نداشتیم که از قیام، انقلاب و حرکت ما حمایت و دفاع کنند. آنچه این ملت را پیروز کرد، قدرت نیروی انسانی بود؛ یعنی آگاهی و ایستادگی» (بیانات در دیدار جمعی از خانواده‌های شهدای استان همدان: ۱۳۸۳)

از دیگر نقاط امتزاج ملت و سیاست خارجی در بیانیه گام دوم، توصیه پنجم این بیانیه به آزادی و استقلال است. در منظومه فکری رهبر انقلاب، استقلال به عنوان آزادی در مقیاس یک ملت تعریف شده است (بیانات در مراسم بیست و ششمین سالگرد رحلت امام خمینی: ۱۳۹۴). از نگاه ایشان آزادی اجتماعی به معنای حق تصمیم‌گیری زمانی معنا می‌یابد که این آزادی در آزادی ملی یعنی استقلال تجلی یابد (بیانیه گام دوم: ۱۲)

نتیجه‌گیری

انقلاب اسلامی ایران به عنوان تحولی بزرگ و در نوع خود منحصر به فرد، تغییرات اساسی را در ابعاد نظری و عملی در عرصه های ملی، منطقه ای و بین المللی ایجاد کرده است. رهبران انقلاب اسلامی در کنار نظام سازی و تاسیس نهادهای اجرایی برای حکومت نوپای اسلامی، در مقاطع مختلف به «احیا و ابداع» مفاهیم انقلابی-اسلامی مبادرت ورزیده اند، در این میان با وجود هماهنگی و تشابه سبک رهبری حضرت امام خمینی و حضرت آیت الله خامنه ای در ماهیت کلان و راهبردها اما در لایه های رهیافتی و پائین تر امام خمینی رویکردی احیائی-تاسیسی و مقام معظم رهبری رویکردی ابداعی-تثبیتی داشته اند. آیت الله خامنه ای تاکید ویژه ای در خلق ادبیات جدید انقلابی-اسلامی داشته اند و در طول دوران رهبری خود با استفاده از تجارب انقلابی، اجرایی و رهبری خویش مفاهیم نوئی را در عرصه های اقتصادی (اقتصاد مقاومتی)، علمی-انسانی (جنبش نرم افزاری)، اجرایی (مدیریت جهادی)، اجتماعی (سبک زندگی ایرانی-اسلامی) و سیاست خارجی (عزت، حکمت، مصلحت و سیاست تعاملی ضد نظام سلطه) ابداع نموده اند، مفاهیمی که به کمک آنها می توان از مرحله انقلاب اسلامی، نظام اسلامی و دولت اسلامی به مرحله ساخت کشور اسلامی و نهایتا تمدن نوین اسلامی رسید.

نگارش بیانیه «گام دوم انقلاب اسلامی خطاب به ملت ایران» از سوی رهبر معظم انقلاب در چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی را می توان نقطه عطفی در عبور از دولت اسلامی به کشور و تمدن اسلامی بر شمرد که به دلیل جامعیت فراوان، قابلیت بهره برداری برای هر یک از احاد ملت، اندیشمندان علاقه مند به پیشرفت ایران، سازمان ها و دستگاه های فکری، آموزشی و اجرایی را فراهم آورده است. سیاست خارجی یکی از مفاهیم بسیار مهم و مورد تاکید در این بیانیه است که حداقل در ۲۹ مورد از فرازهای ۳۱ گانه بیانیه گام دوم اشاره ای به آن شده است و یا دیپلمات و مدیران دستگاه خارجی می توانند خود را مخاطب آن بدانند. پژوهش حاضر با مبنی قرار دادن این بیانیه و خوانش تحلیلی آن و همچنین استفاده از سایر بیانات معظم له به احصاء ۸ پیشرانه که توان تاثیر گذاری بالائی در طراحی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران دارد از جمله: تاکید بر ماده در عین مرکزیت معنی، تاکید بر مقاومت و استقلال، تاکید بر خودباوری و قدرت درون زا و همچنین پیوند ملت، امام و امت در سیاست خارجی پرداخته است.

کتابنامه:

ابراهیمی، ابراهیم (۱۳۹۶)، «انسان‌شناسی اسلامی» در منظومه فکری آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، عبدالحسین خسروشاهی و همکاران، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی و مرکز تحقیقات استراتژیک.

اسپوزیتو، جان‌ال و پیسکاتوری، جیمز. پی (۱۳۸۲)، انقلاب ایران و بازتاب جهانی آن، تهران: انتشارات باز.

اسداللهی، مسعود (۱۳۹۷)، «مانیفست سیاست خارجی در چهل سال دوم»، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، قابل دسترسی در:

<http://farsi.khamenei.ir/others-note?id=41751>

آقاگل زاده، فردوس (۱۳۹۰)، تحلیل گفتمان انتقادی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

اقبال، حدیث (۱۳۹۶)، «نقش و جایگاه مردم در الگوی مردم‌سالاری اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری»، بصیرت و تربیت اسلامی، سال ۱۴، بهار، شماره ۴۰.

بغدادی، حسین و همکاران (۱۳۹۷)، صد حاشیه بر بیانیه گام دوم انقلاب، با ترسیم هندسه بیانیه و تحلیل آن، قم: مدرسه علمیه معصومیه.

پاک آئین، محسن (۱۳۹۸)، «بیانیه گام دوم و سیاست خارجی»، خبرگزاری خبرآنلاین، قابل دسترسی در: khabaronline.ir/news/1343816

حاجلی، علی (۱۳۹۵)، «فوکو، گفتمان و تحلیل گفتمان»، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، شماره ۴۲، بهار ۹۵.

خرمشاد، محمدباقر (۱۳۹۸)، «۱۲ پیام از بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی»، روزنامه فرهیختگان، شماره ۲۸۲۹، ۱۲ مرداد، قابل دسترسی در: fdn.ir/29898

خضری، امید (۱۳۹۸)، «مولفه‌های سیاست خارجی انقلابی از نگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی» اندیشکده تبیین؛ قابل دسترسی در: tabyincenter.ir/35810

دهقانی فیروز آبادی، سید جلال (۱۳۸۸)، «گفتمان عدالت در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران»، معرفت سیاسی، سال اول، شماره اول، بهار و تابستان.

دهقانی فیروز آبادی، سید جلال (۱۳۹۱)، «گفتمان مقاومت؛ واقعیت یا رؤیا»، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، قابل دسترسی در:

<http://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=20780>

دهقانی فیروز آبادی، سید جلال (۱۳۹۳)، فرانظریه اسلامی روابط بین الملل، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

دهقانی فیروز آبادی، سید جلال (۱۳۹۷)، «آرمانگرایی واقع‌بینانه، گفتمان روابط خارجی انقلاب»، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای، قابل دسترسی در: <http://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=41845>

رجائی، فرهنگ (۱۳۸۲)، «ابدئولوژی و جهان بینی ایرانی: صدور فرهنگی انقلاب» در انقلاب ایران و بازتاب جهانی آن، نوشته اسپوزیتو.جان.ال، مترجم محسن مدیرشانه چی، تهران: انتشارات باز. صالح میرزائی، سعید (۱۳۹۸)، اندیشه مقاومت از منظر حضرت آیت الله خامنه‌ای، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

صالحی، جواد و مشتاقی، الله کرم (۱۳۹۲)، «بررسی تطبیقی مبادی و مبانی قدرت در اندیشه سیاسی غرب و اسلام مطالعه موردی: اندیشه سیاسی رهبران انقلاب اسلامی ایران»، پژوهشنامه علوم سیاسی، دوره ۸ شماره ۴.

عیوضی، محمد رحیم و ایوبی پور، محمد (۱۳۹۸)، «تعیین پیشرانهای تمدن سازی نوین اسلامی با رویکرد تحلیل تأثیر متقاطع»، دو فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، دوره ۲، شماره ۱، پیاپی ۳، بهار و تابستان.

قادری کنگاوری، روح الله (۱۳۹۴). نظریه مقاومت و نظریه‌های غربی روابط بین الملل، تهران: مخاطب. قاسمی، زهیر و قاسمی، علی (۱۳۹۳)، «دغدغه رهبری تکیه بر توان ملی و استعدادهای بومی»، روزنامه کیهان، ۲۵ مرداد، شماره ۲۰۸۴۶.

کریمی، غلامرضا (۱۳۹۶)، «واکاوی پیشرانهای خارجی تمدن نوین اسلامی»، دو فصلنامه آینده پژوهی ایران، سال دوم، شماره سوم، پاییز و زمستان.

محمدی، مهدی (۱۳۹۷)، «ویژگی‌های متنی و فرامتنی بیانیه گام دوم انقلاب»، جوان آنلاین، قابل دسترسی در: www.Javann.ir/003y07

مهاجرنیا، محسن (۱۳۹۷)، فلسفه سیاسی آیت الله خامنه‌ای، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

میرباقری، محمد مهدی (۱۳۹۸)، «دولت سازی اسلامی» کار نسل جدید است، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای، قابل دسترسی در:

<http://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=42414>

نبوی، مرتضی و اسکندری، صالح (۱۳۹۶)، «استقلال اسلامی» در منظومه فکری آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، عبدالحسین خسروشاهی و همکاران، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی و مرکز تحقیقات استراتژیک.

بیانیه «گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران»، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲: قابل دسترسی در:

<http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>

Laclau.E and Mouffe.C (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London & New York: Verso.

Lobell, Steven E., Ripsman, Norrin M. & Taliaferro, Jeffrey W.(2009), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, UK, Cambridge: Cambridge University Press.

van Dijk, Teun (2008), *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach*, Cambridge: Cambridge University Press.

Rosenberger, Leif (2019), *Economic Statecraft and US Foreign Policy: Reducing the Demand for Violence*, UK, Oxfordshire: Taylor & Francis.